

ব্রিটিছ শাসনকালত বনাঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তন আৰু পৰিৱেশৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ (Changes in Forests and Their Impact on the Environment during British Rule)

ব্রিটিছ শাসনকালত ভাৰতৰ বনাঞ্চলৰ ব্যৱহাৰ আৰু পৰিচালনাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন আহিছিল। ইয়াৰ আগতে বনাঞ্চল স্থানীয় আৰু আদিবাসী সমাজৰ জীৱনৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত আছিল। খাদ্য, খৰি, পশুখাদ্য, কাঠ, ঔষধি উদ্ভিদ আৰু অন্যান্য বনজ সামগ্ৰীৰ বাবে বহু লোক বনাঞ্চলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। কিন্তু ব্রিটিছসকলে বনাঞ্চলক ক্ৰমে **ৰাজহ আৰু বাণিজ্যিক সম্পদৰ উৎস** হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। জাহাজ নিৰ্মাণ, সামৰিক কাম-কাজ, নিৰ্মাণকাৰ্য আৰু পিছলৈ ৰেলপথৰ সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ কাঠৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। ৰেলপথৰ দ্ৰুত সম্প্ৰসাৰণে বনজ সম্পদৰ ওপৰত এই চাপ আৰু বৃদ্ধি কৰে। □Sage Journals +1

বনাঞ্চলৰ বাণিজ্যিক শোষণ (Commercial Exploitation of Forests)

ব্রিটিছ শাসনৰ আৰম্ভণিৰ সময়ছোৱাত ভাৰতৰ বনাঞ্চলৰ পৰা মূল্যবান কাঠ সংগ্ৰহৰ কাম বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। বিশেষকৈ জাহাজ নিৰ্মাণৰ বাবে চেগুন, শাল আদি মূল্যবান কাঠৰ যথেষ্ট চাহিদা আছিল। ইয়াৰ উপৰি সামৰিক ছাউনী, দলং, চৰকাৰী অট্টালিকা, অস্ত্ৰ-কাৰখানা আৰু অন্যান্য নিৰ্মাণকাৰ্যতো কাঠ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

ব্রিটিছ চৰকাৰে কৃষিভূমি বৃদ্ধি কৰিও অধিক ৰাজহ সংগ্ৰহ কৰিব বিচাৰিছিল। সেয়েহে বহু বনাঞ্চল পৰিষ্কাৰ কৰি কৃষিকাৰ্যৰ অধীনলৈ অনা হৈছিল। এইদৰে বনাঞ্চলৰ ব্যৱহাৰ স্থানীয় লোকৰ দৈনন্দিন প্ৰয়োজনৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাথাকি ঔপনিৱেশিক অৰ্থনীতিৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত হৈ পৰিছিল।

বনাঞ্চলৰ ওপৰত চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণ (Government Control over Forests)

বনজ সম্পদৰ বাণিজ্যিক গুৰুত্ব বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে ব্রিটিছ চৰকাৰে বনাঞ্চলৰ ওপৰত নিজৰ নিয়ন্ত্ৰণ শক্তিশালী কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। **১৮৬৪ চনত Indian Forest Department** গঠন কৰা হয় আৰু Dietrich Brandisক প্ৰথম Inspector General of Forests হিচাপে নিযুক্ত কৰা হয়। ৰেলপথৰ বাবে কাঠৰ নিৰন্তৰ যোগান নিশ্চিত কৰাটো এই বন প্ৰশাসনৰ বিকাশৰ অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ আছিল।

১৮৬৫ চনৰ Indian Forest Act-এ চৰকাৰক কিছুমান বনাঞ্চলক চৰকাৰী বন হিচাপে ঘোষণা কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰে। কিন্তু স্থানীয় লোকৰ অধিকাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে বিলুপ্ত কৰা হোৱা নাছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত অধিক কঠোৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰি **১৮৭৮ চনৰ Forest Act** প্ৰণয়ন

কৰা হয়। এই আইনে বনাঞ্চলৰ ওপৰত চৰকাৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ যথেষ্ট বৃদ্ধি কৰে আৰু সংৰক্ষিত বন আৰু সুৰক্ষিত বন আদি শ্ৰেণী গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰে। □Cambridge University Press +1

স্থানীয় লোকৰ পৰম্পৰাগত অধিকাৰত প্ৰভাৱ (Impact on the Traditional Rights of Local People)

বনাঞ্চলৰ ওপৰত চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণ বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত বন-নিৰ্ভৰ লোকসকলৰ জীৱনতো যথেষ্ট পৰিৱৰ্তন আহে। আগতে মিসকল লোকে বনাঞ্চলৰ পৰা কাঠ, খৰি, ফল-মূল, পশুখাদ্য আদি সংগ্ৰহ কৰিছিল বা পশু চৰাইছিল, তেওঁলোকৰ বহু পৰম্পৰাগত অধিকাৰ নতুন বন নিয়মৰ অধীনলৈ আহে।

বিশেষকৈ সংৰক্ষিত বনাঞ্চলত কাঠ কটা, পশুচৰণ, বনজ সামগ্ৰী সংগ্ৰহ আৰু স্থানান্তৰিত কৃষিৰ ওপৰত বিভিন্ন ধৰণৰ বাধা আৰোপ কৰা হৈছিল। ফলত বনাঞ্চলৰ সৈতে দীৰ্ঘদিন ধৰি জড়িত থকা বহু গ্ৰাম্য আৰু আদিবাসী সমাজে জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰত অসুবিধাৰ সন্মুখীন হয়। ১৮৭৮ চনৰ আইন কাৰ্যকৰী কৰাৰ পিছত বহু অঞ্চলত এই নিয়ন্ত্ৰণৰ বিৰুদ্ধে অসন্তুষ্টিও বৃদ্ধি পাইছিল। □Cambridge University Press +1

ৰেলপথৰ সম্প্ৰসাৰণ আৰু বনাঞ্চল (Expansion of Railways and Forests)

ব্ৰিটিছ যুগত ৰেলপথৰ সম্প্ৰসাৰণে ভাৰতৰ বনাঞ্চলৰ ওপৰত এক নতুন আৰু ব্যাপক চাপ সৃষ্টি কৰে। ঊনবিংশ শতিকাৰ ১৮৫০ আৰু ১৮৬০ৰ দশকৰ পৰা ৰেলপথ দ্ৰুতগতিত সম্প্ৰসাৰিত হ'বলৈ ধৰাত ৰেললাইন নিৰ্মাণৰ বাবে বিপুল পৰিমাণৰ কাঠৰ প্ৰয়োজন হয়। ৰেলপথৰ লগত বনাঞ্চলৰ সম্পৰ্ক ইমানেই গভীৰ আছিল যে ৰেলৰ কাঠৰ চাহিদাই ভাৰতত সংগঠিত বন প্ৰশাসনৰ বিকাশতো গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লৈছিল। □Cambridge University Press +1

ৰেলপথৰ স্লীপাৰৰ বাবে কাঠ (Timber for Railway Sleepers)

ৰেললাইন নিৰ্মাণত ৰেলৰ তলত ব্যৱহাৰ কৰা **কাঠৰ স্লীপাৰ**ৰ বাবে মূল্যবান কাঠৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। চেগুণ, শাল আৰু দেৱদাৰুৰ দৰে কাঠ এই কামত বিশেষভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। ৰেলপথৰ দৈৰ্ঘ্য বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে স্লীপাৰৰ চাহিদাও বৃদ্ধি পাইছিল।

ইয়াৰ ফলত ৰেলপথৰ কামৰ বহু বনাঞ্চলৰ পৰা বৃহৎ পৰিমাণে গছ কটা হৈছিল। ৰেলপথৰ সম্প্ৰসাৰণ আৰু বন ধ্বংসৰ মাজৰ এই সম্পৰ্ক পাক্সৱকে ধৰি বিভিন্ন অঞ্চলৰ ইতিহাসত স্পষ্টভাৱে দেখা যায়। □Cambridge University Press +1

ৰেল ইঞ্জিনৰ বাবে কাঠৰ ব্যৱহাৰ (Use of Wood as Fuel for Railways)

ৰেলপথৰ আৰম্ভণিৰ সময়ছোৱাত ৰেল ইঞ্জিন চলাবলৈও কাঠক ইন্ধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। বিশেষকৈ ১৮৬০ৰ দশকৰ পৰা ১৮৮০ৰ দশকৰ মাজভাগত পাকিস্তানত ৰেলপথৰ সম্প্ৰসাৰণৰ লগে লগে ইন্ধন-কাঠৰ চাহিদা যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছিল। ৰেলপথৰ নতুন নতুন লাইন মুকলি হোৱাৰ লগে লগে সেই অঞ্চলসমূহৰ পৰা কাঠ সংগ্ৰহৰ পৰিমাণো বৃদ্ধি পাইছিল। পিছলৈ কয়লা অধিক ব্যৱহাৰ হোৱাৰ লগে লগে ৰেলপথৰ ইন্ধন ব্যৱস্থাত পৰিৱৰ্তন আহে।

ৰেলপথে বনজ সম্পদৰ বাণিজ্যিক শোষণ সহজ কৰি তুলিছিল

(Railways Facilitated Commercial Exploitation of Forest Resources)

ৰেলপথে কেৱল নিজেই কাঠৰ চাহিদা সৃষ্টি কৰা নাছিল; ই বনাঞ্চলৰ পৰা কাঠ আৰু অন্যান্য সম্পদ দূৰৱৰ্তী বজাৰলৈ লৈ যোৱাটোও সহজ কৰি তুলিছিল। আগতে যিবোৰ বনাঞ্চল দুৰ্গম আছিল, ৰেলপথ স্থাপনৰ পিছত সেই অঞ্চলসমূহৰ বনজ সম্পদ অধিক সহজে সংগ্ৰহ আৰু পৰিবহণ কৰিব পৰা হ'ল।

এইদৰে ৰেলপথ ঔপনিৱেশিক বাণিজ্যৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হৈ পৰিছিল। বনাঞ্চলৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা কাঠ আৰু অন্যান্য সম্পদ ৰেলযোগে বজাৰ, নগৰ আৰু বন্দৰলৈ লৈ যোৱা হৈছিল। গৱেষণাত দেখা যায় যে ঔপনিৱেশিক ৰেলপথৰ বিকাশৰ সৈতে ভাৰতৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদ আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াও অধিক তীব্ৰ হৈ উঠিছিল। □Cambridge University Press +1

বৈজ্ঞানিক বন ব্যৱস্থাপনা (Scientific Forest Management)

বনাঞ্চলৰ ওপৰত অত্যধিক চাপ পৰাৰ ফলত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে বন সম্পদ নিয়ন্ত্ৰিতভাৱে ব্যৱহাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰে। ইয়াৰ ফলত **বৈজ্ঞানিক বন ব্যৱস্থাপনা**ৰ ধাৰণা বিকশিত হয়। Dietrich Brandis আৰু অন্যান্য বন বিষয়াসকলে বনাঞ্চলৰ জৰীপ, গছৰ বৃদ্ধি, কাঠৰ উৎপাদন আৰু নিয়ন্ত্ৰিতভাৱে গছ কটাৰ ব্যৱস্থা আদি প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

কিন্তু এই বন সংৰক্ষণৰ উদ্দেশ্য কেৱল প্ৰকৃতি ৰক্ষা কৰা নাছিল। ৰেলপথ, জাহাজ আৰু অন্যান্য ঔপনিৱেশিক কামৰ বাবে ভৱিষ্যতেও যাতে কাঠৰ যোগান অব্যাহত থাকে, সেইটোও ইয়াৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য আছিল। সেয়েহে ঔপনিৱেশিক বন সংৰক্ষণৰ মাজত **সংৰক্ষণ আৰু বাণিজ্যিক ব্যৱহাৰ দুয়োটাৰে সংযোগ** দেখা যায়।

প্ৰাকৃতিক বনাঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তন (Transformation of Natural Forests)

বাণিজ্যিক বন ব্যৱস্থাপনাত সকলো গছ-গছনিৰ সমান গুৰুত্ব নাছিল। যিবোৰ গছৰ কাঠ বজাৰত অধিক মূল্যবান আছিল, সেইবোৰৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। ফলত প্ৰাকৃতিকভাৱে বিভিন্ন প্ৰজাতিৰ গছ-গছনিৰে গঠিত বনাঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তে নিৰ্দিষ্ট মূল্যবান প্ৰজাতিৰ গছৰ উৎপাদনক অধিক গুৰুত্ব দিয়া হ'ল।

এই পৰিৱৰ্তনে বনাঞ্চলৰ স্বাভাৱিক গঠন, জীৱ-জন্তুৰ বাসস্থান আৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাৱাৰ সম্ভাৱনা সৃষ্টি কৰে। ঔপনিৱেশিক বন ব্যৱস্থাপনাৰ এই পৰিৱৰ্তনসমূহে ভাৰতৰ পৰিৱেশীয় ইতিহাসত দীৰ্ঘস্থায়ী প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

বনাঞ্চল ধ্বংসৰ পৰিৱেশীয় প্ৰভাৱ (Environmental Impact of Deforestation)

বৃহৎ পৰিমাণৰ বন কটাৰ ফলত বিভিন্ন পৰিৱেশীয় সমস্যা দেখা দিবলৈ ধৰে। বনাঞ্চল মাটিক ধৰি ৰখা, পানী সংৰক্ষণ আৰু স্থানীয় জলবায়ু নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ। সেয়েহে বনাঞ্চল হ্ৰাস পোৱাৰ ফলত **মাটিৰ ক্ষয়, জলধাৰাৰ পৰিৱৰ্তন আৰু কিছুমান অঞ্চলত পানী ধৰি ৰখাৰ স্বাভাৱিক ক্ষমতা হ্ৰাস** আদি সমস্যা বৃদ্ধি পাব পাৰে।

উনবিংশ শতিকাৰ পৰাই বহু বিজ্ঞানী আৰু বন বিষয়াই বন ধ্বংসৰ সৈতে মাটিৰ ক্ষয়, পানীৰ স্তৰ হ্ৰাস আৰু অন্যান্য পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল।

জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ওপৰত প্ৰভাৱ (Impact on Biodiversity)

প্ৰাকৃতিক বনাঞ্চলত বিভিন্ন প্ৰজাতিৰ গছ, উদ্ভিদ, পোক-পতংগ, চৰাই আৰু বন্যপ্ৰাণীৰ বাসস্থান থাকে। বৃহৎ পৰিমাণে বনাঞ্চল পৰিষ্কাৰ কৰা আৰু বাণিজ্যিকভাৱে মূল্যবান গছৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়াৰ ফলত এই স্বাভাৱিক পৰিৱেশৰ পৰিৱৰ্তন ঘটে।

বিশেষকৈ যেতিয়া একে ধৰণৰ গছৰ উৎপাদনক অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়, তেতিয়া প্ৰাকৃতিক বনাঞ্চলৰ বৈচিত্ৰ্যৰ সৈতে তাৰ পাৰ্থক্য সৃষ্টি হয়।

বন আৰু মানুহৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ পৰিৱৰ্তন (Changing Relationship between Forests and People)

ব্ৰিটিছ বননীতিৰ ফলত বনাঞ্চলৰ ওপৰত স্থানীয় সমাজৰ পৰম্পৰাগত অধিকাৰ আৰু চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণৰ মাজত সংঘাত বৃদ্ধি পায়। বনাঞ্চলৰ ওপৰত আগৰ দৰে সহজে নিৰ্ভৰ কৰিব নোৱাৰাৰ ফলত বহু লোকৰ জীৱিকাত প্ৰভাৱ পৰে।

এই পৰিৱৰ্তনে বনাঞ্চলক কেৱল প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ অংশ হিচাপে নহয়, **ৰাজ্যৰ নিয়ন্ত্ৰণাধীন সম্পদ** হিচাপে গঢ়ি তুলিছিল। এই কাৰণেই ঔপনিৱেশিক বননীতিৰ ইতিহাসত বন সংৰক্ষণৰ লগতে অধিকাৰ, জীৱিকা আৰু সামাজিক সংঘাতৰ বিষয়টোও গুৰুত্বপূৰ্ণ।

১৯২৭ চনৰ Indian Forest Act

Indian Forest Act, 1927—এ পূৰ্বৰ বন আইনসমূহৰ বহু বিধান একত্ৰিত কৰি বন আৰু বনজ সম্পদৰ ওপৰত চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণ অধিক সুসংগঠিত কৰে। কাঠ আৰু অন্যান্য বনজ সামগ্ৰীৰ পৰিবহণ, বন অপৰাধ আৰু শাস্তিৰ ক্ষেত্ৰতো এই আইনে গুৰুত্বপূৰ্ণ বিধান আগবঢ়ায়। ১৮৭৮ চনৰ আইনৰ বহু মূল ধাৰণা পিছলৈ ১৯২৭ চনৰ আইনতো প্ৰতিফলিত হৈছিল। □Cambridge Static

সামগ্ৰিক মূল্যায়ন (Overall Assessment)

ব্ৰিটিছ শাসনকালত বনাঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তন কেৱল অধিক গছ কটাৰ ঘটনা নাছিল। ই আছিল বনাঞ্চলৰ **বাণিজ্যিকীকৰণ, চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণ আৰু ঔপনিৱেশিক অৰ্থনীতিৰ সৈতে বন সম্পদৰ সংযোগ** স্থাপনৰ এক বৃহৎ প্ৰক্ৰিয়া। ৰেলপথে এই প্ৰক্ৰিয়াক অধিক তীব্ৰ কৰি তুলিছিল, কাৰণ ৰেল নিৰ্মাণৰ বাবে শ্লীপাৰ আৰু ইন্ধনৰ প্ৰয়োজন হৈছিল আৰু ৰেলপথৰ জৰিয়তে বনাঞ্চলৰ সম্পদ দূৰৱৰ্তী বজাৰলৈ সহজে লৈ যাব পৰা হৈছিল।

ব্ৰিটিছ শাসনকালত ভাৰতৰ বনাঞ্চলৰ ব্যৱহাৰত এক মৌলিক পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল। বনাঞ্চল স্থানীয় সমাজৰ জীৱিকা আৰু পৰম্পৰাৰ অংশ হৈ থকাৰ পৰিৱৰ্তে ক্ৰমে কাঠ, ৰাজহ আৰু বাণিজ্যিক উৎপাদনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎসত পৰিণত হৈছিল। জাহাজ নিৰ্মাণ, কৃষি সম্প্ৰসাৰণ, সামৰিক প্ৰয়োজন আৰু বিশেষকৈ ৰেলপথৰ বাবে কাঠৰ চাহিদাই বনাঞ্চলৰ ওপৰত ব্যাপক চাপ সৃষ্টি কৰিছিল। পিছলৈ বন সংৰক্ষণ আৰু বৈজ্ঞানিক বন ব্যৱস্থাপনা আৰম্ভ হ'লেও ইয়াৰ সৈতে ঔপনিৱেশিক অৰ্থনৈতিক স্বার্থ গভীৰভাৱে জড়িত আছিল। ফলত বনাঞ্চলৰ পৰিৱেশীয় গঠন সলনি হোৱাৰ লগতে বহু বন-নিৰ্ভৰ জনগোষ্ঠীৰ পৰম্পৰাগত অধিকাৰ আৰু জীৱিকাতো প্ৰভাৱ পৰিছিল। এইদৰে ব্ৰিটিছ যুগৰ বননীতি ভাৰতৰ পৰিৱেশীয় ইতিহাসৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অধ্যায় হিচাপে পৰিগণিত হয়।